

nítása indokolná, hogy tanárja részletekbe menően magolja be az egyetemen pl. a bolíviai Andok vonulatait szerkezet és kor szerint, vagy hogy a vanádium termelésében élenjáró országok sorrendjét tudja (ami ugyebár egy új lelőhely feltárásával ugyancsak kérész életű ismeret). Az anyag előadása, szájba rágása helyett egyéni munkával, tehát szakirodalom olvasásával, résztémák kidolgozásával kellene a térségi szemléletet, a problémák iránti érzékenységet a megoldásukra való készséget, az önálló gondolkodást, döntéskészséget kialakítani. Amelyik nyugati egyetem ad magára, ott a hallgatók a diploma megszerzéséig már 2-4 publikációval büszkélkedhetnek. Nálunk még az egyetemi doktori disszertációt is elég gyakran egyetlen érdemleges publikáció nélkül meg lehet védeni. Nem használt a földrajz tekintélyének, hogy arcpírítóan gyenge, esetenként még a diplomamunkákkal, szakdolgozatokkal szembeni követelményeket sem teljesítő értekezésekkel is meg lehetett szerezni a doktori címet más valós, vagy éppen vélt érdemekre tekintettel. Szerzőik szerencséje, hogy e fiktív írásos teljesítmények nyomtatásban nem jelentek meg, az egyetemi könyvtárak kéziratárában meg kevesek olvassák el. Messzire vezetne, ha e gondolatot tovább vezetnénk a tudományos minősítések területére. Mindenesetre a földrajzos egyetemi doktori értekezésekben felmutatott atlagos teljesítmények legfeljebb csak a történelemszakosokéhoz hasonlíthatók.

6. Végezetül csak *néhány szót az 50-es évekbeni „szaktanácsok” morális megítéléséhez*. Még ha mai fejjel kuncogásra is készíthetnek a szubtrópusi kultúrák elterjesztésének lehetőségét a különféle természeti tényezők alkalmasságával történt egykori bizonyítások, mielőtt elítélnék ezeket az embereket, vegyük figyelembe, hogy a politikai prostitúciótól más szakmák, tudományok követői sem voltak mentesek, ha létezni akartak. Az akkori megnyilatkozások őszintesége kb. olyan fokú volt, mint a romániai magyarságtól kikényszerítetteké, akiknek túlnyomó része ma sem tartozik a quislingek közé.

POMÁZI ISTVÁN (Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium):

Miért beteg a magyar társadalomföldrajz?

B. P. szerint három „átok” ül a magyar társadalomföldrajzon. Az „átok” szó számomra úgy tűnik, hogy nem pontosan fejezi ki a helyzetet, mert mintha valamiféle eleve kárhozatra ítéltetést jelentene, holott korántsem „deus ex machina” esete áll fenn. Szerintem az „udvari tanácsosi” szerep még viszonylag jó pozíció lehetne, de sajnos már az sem jellemző, hogy túl gyakran egyáltalán valahol is kikérik a szakma véleményét. Személy szerint az „udvari bolond” szerepét semmilyen körülmények között nem tudnám vállalni, mert ez a hatalom kizárólagos szórakoztatását jelentené, a kelekótya tudós képe már inkább elfogadható és nagyobb tisztességgel vállalható. (Lehet, hogy „lesajnálak”, de legalább autonóm lehetek.) Ha már az udvar szóba került, én inkább a jelen állapotokat egy „baromfiudvarhoz” hasonlítanám néhány „szemétdombbal” és a megfelelő „kakasokkal”.

A második „átok” súlya nézetem szerint erősen vitatható, a társadalomföldrajz (és nemcsak a magyar) nem a természetföldrajzból nőtt ki, hanem egy hajdanvolt egységes geográfia Humboldt után szakadt ketté, illetve részekre. Ez a földrajz fejlődését leegyszerűsítve megfogalmazott tény csak nagyon erőltetetten és történelmietlen

módon tekinthető olyan „genetikai örökségnek”, amely nehezítette, illetve még mind máig hátráltatja a társadalomföldrajz más társadalomtudományokkal való integrációját. Sőt, hosszú időszakon keresztül – és ezt tagadni igazságtalanság lenne – éppen a „testvérággal” való kapcsolat, a természetföldrajzi alapozottság olyan előnyt jelentett a társadalomföldrajz számára, amelyet más humán tudományok nem élvezhettek. Más kérdés az, hogy maga a természetföldrajz is megmerevedett és hosszú évtizedek óta önön ismétléséből nem tudott csak egy-egy területen továbblépni (pl. táj kutatás). Tehát úgy vélem, hogy nem a tudományrendszertani determinációk lehetetlenítették el a kapcsolódási lehetőségeket, hanem inkább az oktatási-kutatási rendszer „állóvíze” konzerválta az egykor hasznos struktúráját és együttműködését.

Én nem tartanám „átkosnak” a társadalomföldrajz szerény méretét. Köz hely, hogy a méret és a teljesítmény között nincsen direkt összefüggés, egy kis látszámú, de hatékonyan, értelmes feladatokra szervezett kutatógárda sokszor többet produkál, mint egy megkövesedett akadémikusokkal teletűzdelt, magát látszatfeladatokkal öndadminisztráló intézményhálózat. Én nem az intézményi kereteket, a kutatói létszám jelenlegi nagyságát tartom gondnak, hanem inkább azt, hogy a B. P. szerint „idillikusan szerény méret” mit produkált és produkál. Amennyire az utóbbi egy-két évtized termését objektíven meg tudom ítélni, még ehhez a „szerény” mérethez képest is rendkívül „alulfoglalkoztatott” ez a geográfusi gárda, legalábbis a valódi, maradandó műveket tekintve.

Úgy vélem, hogy a ma létező intézményszámmal és kutatói gárdával, persze egészen más struktúrában és személyi összetételben sokkal nagyobb produktumnak kellene megjelennie a tudományos könyvtárak polcain. (Csak zárójelben néhány statisztikai adat az „alulméretezettséghez”: kettő nagy kutatóintézet, az egyik az RKK 5 regionális egységgel, 6 gazdaságföldrajzi egyetemi tanszék, legalább ennyi főiskolai tanszék, az alsóbb fokú tanintézetekben és rokonterületen dolgozó „keresztes lovak”, szerintem ez a bázis nem olyan csekély, az eredményekhez viszont túl sok!) Más nemzeti diszciplínákkal összevetve – és itt szándékosan nem a könnyebben populárizálható történelemmel teszek összehasonlítást – pl. a néprajz még kisebb kutatói háttérrel, be kell vallanunk, sokkal nagyobb eredményeket tett le az asztalra (táji monográfiák, Magyar Néprajzi Lexikon, Néprajzi Atlasz stb.). Talán strukturális okokat kellene keresnünk alapvetően minőségi termékletlenségünkre.

Teljesen igaza van B. P.-nek abban, hogy az alap kutatások több évtizedes elhanyagolása, a napi feladatokba való belesodródás, a senki által sem olvasott és igényelt, vagy sokszor tendenciózusan „elvárt” jelentések halmazának kilúgozó hatása óriási károkat okozott a geográfiának és általában a tudományoknak. Valóban mindmáig hiányzik hazánk tisztességes és tudományos alapossággal megírt gazdaság- és társadalomföldrajza (Markos Györgynek az extenzív kurzus idején írt monográfiáját mind a mai napig nem haladták meg szemléletében az azóta megjelent könyvek.) A további mulasztásokat csak tézisszerűen: az utóbbi 3-4 évtizedben nem íródott tudományelméleti munka, nem születtek igazán korszerű tájmonográfiák, tényleg érthetetlen módon nincs földrajzi lexikonunk (se népszerű, se tudományos), az egyetemi „reformtankönyveink” is csak a „felvilágosult geográfia minden bizonnyal utolsó mohikánjai, amelyeket ebben a gondolati és oktatási struktúrában már meghaladni nem lehet, teljesen elkerülte figyelmünket a külföldi szakirodalom rendszeres kiadása, szemelvények, tanulmány-

kötetek összeállítása és még hosszasan lehetne sorolni a hiánylista tételeit. Visszatérve a második „átok” taglalására, nézetem szerint a gazdasági földrajz fejlődését, kibontakozását nemcsak és nem elsősorban a természetföldrajz primátusa nehezítette. Sőt ellenkezőleg, Hunfalvy, Prinz, Mendöl és a többiek szemléletét, társadalomföldrajzi munkásságát segítette a természetföldrajzi alapozás. Jóllehet ez a két diszciplína fejlődésének egy bizonyos szintjén és szakaszában volt kölcsönösen megtermékenyítő (ld. pl. a 60-as évek agrárföldrajzi kutatásait). Az eltávolodás a természeti földrajztól, majd a leválás szinte természetszerűnek tűnt és ennek következetes véghez vitele szerintem csak a gazdaságföldrajz bátorságán múlt. Igaz, ennek intézményesített bekövetkezése esetleg kellemetlen helyzetbe hozhatta volna a természetföldrajzi tanszékeket (lett volna-e rájuk egyáltalán szükség?). Emlékeztvén egyetemi studiumainkra, csak a természetföldrajz keretében tanultak jelentős része volt fölösleges, és sohasem hasznosítható, bátran elfelejthető (hegycsúcsok magassága, folyók hossza stb.)? Nem hiszem. Legyünk igazságosak, megtett-e valóban mindent, amit lehetett és talán még most is lehet a gazdaságföldrajz saját „genetikai örökségének” felszámolására? Én úgy látom, legjobb esetben nagyon keveset vagy inkább semmit. Mi akadályozta jobban a társadalomföldrajznak az integrációját a geomorfológia, a klimatológia, geológia stb.? Nem inkább az egyetemeink jelentős részében dominánssá vált neopozitívista szemléletű gazdaságföldrajz, amely ténylegesen azt eredményezte, hogy tudományágunk agyontépdessett telefonkönyv szintjére degradálódott. Vajon nem az okozta-e a károk legtöbbszörét, hogy magán a gazdaságföldrajzon belül alakultak ki olyan viszonyok, „irányzatok”, amelyek közepette elsőbbséget (kizárólagosságot) kapott a „technológiai földrajz”, fontosabb volt az atomreaktorok működésének ismerete, a természetlakók bemagolása, ezenközben teljesen negligálódtak olyan alapvetően fontos részdiszciplínák, mint a népesség- és településföldrajz.

Lehet-e egyáltalán ilyen körülmények között feltételezni a más társadalomtudományokkal való integrációnak akár csak a kísérletét is? Nagyfokú naivitásra és infantilizmusra vallana.

Az integrációs lehetőségek szempontjából legsterilebb, természetföldrajztól mentes feltételek között levő gazdaságföldrajzi tanszék a Közgazdasági Egyetemen mennyire viseli magán az integráció jegyeit, amikor mindössze néhány méter választja el pl. a szociológia tanszéktől?

A nagyságról már korábban kifejtettem nézetemet, itt most csak az arányokról, mármint a természet- és a társadalomföldrajz arányairól szólnék néhány szót. Minden látszat ellenére az arányokban durván paritás fedezhető fel, s ez nem is rossz arány, ha pl. az SZTA Földrajzi Intézetének 50-60 gazdasági geográfusát állítjuk szembe 500-600 természetföldrajzossal. Tehát úgy vélem ismét, hogy Magyarországon a gondok forrását nem a méreteken, arányokon stb., hanem egészen másban kell keresni, most csak a két legfontosabbra térek ki:

- a sztálinizmus továbbélése a magyar tudományban (geográfiaiban);
- lisenkoizmus a magyar tudományban (geográfiaiban).

Az előbbi a már egyre többször és mélységében elemzett sztálinista gazdasági struktúra „geográfiai kiszolgálásából” állt, amelynek főbb jellemzői: az ipar (elsősorban a nehézipar) primátusa, a mezőgazdaság másodlagos szerepe, az infrastruktúra (ez az ami magától megoldódik) teljes negligálása, az emberi tényező abszolút figyelmen kí-

vül hagyása stb. Az utóbbi azt a mindmáig élő, tudományos életben jelentkező tekin-
télyelvűséget jelenti, amely kizárólagos fontosságot a saját kutatási területnek és ered-
ményeknek tulajdonít. Ezzel a jelenséggel jó néhányunknak többször is volt alkalma
találkozni. Ugy tűnik, hogy a demokrácia hiánya a tudomány bátyái mögött tartja
magát a legtovább, és ez sajnos talán az egyik legnagyobb „átok”. E problémakör lezá-
rásául csak annyit, hogy a Szovjetunióban és hazánkban keletkező és a jövőben várha-
tóan sokasodó regionális konfliktusok feltárását és elemzését vajon glaciológusok és
löszkutatók fogják elvégezni?

Az igazat megvallva ezt a feladatot mindmáig a honi társadalomföldrajz sem
végezte el, nem egy esetben még a probléma felismeréséig sem jutott el, s ez éppen az
előbb leírt „szolgalelkűségből” fakadó elmaradások és súlyos mulasztások követke-
ménye.

Hol tévesztettünk utat, avagy miért toporgunk egyhelyben?

A különböző tudományágak fejlődési szakaszait, főként ha egymáshoz közel-
álló diszciplínákról van szó, a szintézis- integráció folyamatába fogta-e egyáltalán vagy
ha igen, mennyire hasznosította a honi geográfia.

Az első ilyen általános folyamat a társadalomföldrajz *matematizációja*. Jó
15–20 éves késéssel történt meg nálunk a matematikai-statisztikai apparátus átvétele
és alkalmazása, s egy kéziratot tanulmány szerint ennek beintegrálódása is következet-
len volt és nem jutott el a modellképzés szintjéig. Vagyis a kvantitatív geográfia hazai
fejlődése féldoldalasan zajlott le. A típusalkotásban, a társadalomföldrajzi tipológiában
bizonyosan jó hasznát lehetett venni ezen módszerek alkalmazásának, de számtalan
elkészült, joggal úttörőnek tekinthető munka (pl. Beluszky P.—Sikos T. T.: Magyaror-
szág falutípusai, MTA FKI, 1982) éppen egyik legnagyobb hiányossága, hogy a felhasz-
nált adattömeg, a különböző matematikai műveletek között eltűnt az ember, a humán
faktor.

A második fő áramlat, amelyből eddig szinte teljesen kimaradtunk, a társada-
lomföldrajz *szociológizációja*. Az újonnan éledező hazai szociálgeográfia eddig job-
bára csak egyoldalú, elsősorban a német szociálgeográfia „müncheni iskolája” adaptá-
ciójára hagyatkozott. Felvethető az a kérdés, hogy vajon — elismerve a külföldi irány-
zatok tapasztalatainak fontosságát — nem tudtunk volna-e támaszkodni nemzeti ha-
gyományainkra (pl. népi szociográfia, újjáéledő falukutató mozgalom stb.)?

Erre — mint az ilyen jellegű kutatások egykori résztvevője — azt mondhatom,
hogy csak igen halovány kísérletek történtek (Szilvásvárad—Nagyvisnyó—Rudabánya).
Az utóbbi évtized szociológiai kutatásainak (helyi társadalom, társadalmi egyenlőtlen-
ségek) „kesztyűjét” csak ritkán és vonakodva vettük fel, ha egyáltalán ismeretségbe
kerültünk ezekkel. B. P. felveti, hogy a szerteágazó külhoni kapcsolatainknak jószerivel
semmi nyoma sincs a magyar társadalomföldrajzban. Vajon miért? Jórészt azért, mert
a külföldi módszerek hazai adaptációs kísérletei a földrajz alapvetően nemzeti jellege
miatt „szervetlenekké” válnak, éppen az előbb emlegetett kontinuitás fel nem vállalá-
sában. Ehelyütt arra a paradox helyzetre hivatkozom, hogy pl. az észt szociálgeográfia
a külföldi utazások teljes lehetetlensége, az észt szociológia represszionált légkörben

már a 70-es évek közepén olyan témákkal foglalkozott mint pl. az életmód szociálgeográfiai vizsgálata, a szociológia és a geográfia szintézis-integrációjának tudományelméleti kérdései, és részben ezeknek a talaján szélesedtek ki az alkalmazott szociálgeográfiai kutatások.

A harmadik fő irányzat, amely szintén kezd vágtatva elmenni mellettünk, az a földrajz és még néhány tudomány *ökologizációja*. Megítélésem szerint ez az a folyamat, amelynek a geográfia az igazi terrénuma, legalábbis kellene, hogy legyen. Ez a „kimaradás” már most is látszik a hazai környezetpolitikában, a környezeti kérdések kezelésében, amely eddig eléggé szűklátókörűen és többnyire technokrata módon közelített a problémákhoz. A környezet és társadalom kölcsönkapcsolatai vizsgálata klaszikus témája volt a geográfiának, de az utóbbi időben mintha megfeledkeztünk volna erről. A nyugati, de már a szovjet szakirodalomban is tömegével jelennek meg a földrajz ökológizációjának fontosságát taglaló elméleti és alkalmazott jellegű cikkek.

Végezetül a legnagyobb problémának, az úttévesztés kezdetének azt tartom, hogy a 40-es évek végén a magát marxistának kikiáltó, lényegét tekintve azonban sztálinista alapokon nyugvó gazdaságföldrajz mindenáron hegemoniára törekedett. Ennek egyenes és máig ható súlyos következménye az volt, hogy nem vett egyáltalán tudomást az úgymond „burzsoá” geográfiából átmenthető értékekről (pl. Prinz városföldrajzi munkássága). A gondolati és emberi „tabula rasa” nyilvánvalóan teljes diszkontinuitást eredményezett. Véleményem szerint ez az a „genetikai örökség”, amely részben választ ad arra is, hogy miért mentek el mellettünk a fentebb leírt áramlatok.

Az egyetemi földrajzoktatás radikális reformja az egyik kulcskérdése a geográfia megújulásának. Részben van csak igaza B. P.-nek, hogy a természetföldrajz dominanciája következtében integrálódtak be a földrajz egyetemi oktatásába a különböző segédtudományok. De itt megint csak visszakerdezek, mennyire forradalmasította a gazdaságföldrajz oktatását pl. a kémiai technológiai alapismeretek, az atomenergetikai stb.? Az egyetemi gazdaságföldrajz-oktatás – ki kell mondani – megrekedt az 50-es és 60-as évek szintjén, az oktatók egy jórésze – ez a kontraszelekció egyértelmű bizonyítéka – legjobb esetben középiskolai szintet képvisel. Az egyetemi jegyzetek, tankönyvek többsége időről időre statisztikai adatfrissítéseket tartalmazó olyan országismerteti mű, amellyel a bölcsészkarok hasonló studiumain találkozhatunk. Néhányuk színvonala még a minősítést sem érdemli meg. E könyvek szerkezete, stílusa, szemlélete – egy-két kivételtől eltekintve – valóban a „marxizmus kilúgozott, vulgarista változata”, amely évről évre újraírható, hiszen nincs mögötte a valóság elemzése, problémák felvetése, hanem pusztán csak becsukott szemmel is elvégezhető leírás, időnként óriási tárgyi vagy szemléleti tévedésekkel teletűzdelve.

Végezetül a bírálatok özöne után illendőnek érzem az alagútban való továbbmenetelés néhány fontosabb állomását felvázolni annak érdekében, hogy a társadalomföldrajz nehogy a segédtudományok szintjére essen vissza:

- Az akadémiai kutatóintézeti hálózat gyökeres megváltoztatása, problémák köré csoportosuló teamek létrehozása;
- Az oktatási rendszer radikális átépítése, a társadalomföldrajzi képzés leválasztása nem tanárszakosok esetében a természettudományi karokról, egyszakos „regionalista” képzés beindítása;

- A szakmai könyv- és folyóiratkiadás teljes átalakítása, a társadalomföldrajz kutatásainak piacosítása;
- A szovjet mintájú tudományos minősítési rendszer jelen formáinak teljes megszüntetése, a valódi eredmények elismerése;
- Aktív szakmai közélet elindítása.

Legvégül a teljes eszmefuttatást egy kollegával való vitatkozással fejezném be, aki sarkosan fogalmazva így ír: „A hagyományos geográfia már évtizedek óta halott.” Ha valóban így lenne, akkor most nem kellene itt „holt lelkek” módjára a „társadalomföldrajz hazai siralmas állapotán” vitakoznunk. Úgy gondolom, ahhoz, hogy az eddig művelt „tényföldrajz” valóban „problémaföldrajzzá” váljék, még hosszú disputák sorozatára van szükség, jóllehet cinikusan úgy is fogalmazhatnék, hogy az egész már poszt-aktuálisnak tekinthető, de tán még nincs késő.